

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز با عنوان:
Investigating the Effect of Lifestyle on the
Spatial Relations of Qajar Era Aristocratic Houses in Mazandaran
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

تأثیر سبک زندگی بر روابط فضایی خانه‌های اعیان‌نشین دوره قاجار در مازندران*

سودابه مهری^۱، جمال‌الدین سهیلی^{۲*}، حسین ذبیحی^۳

۱. پژوهشگر دکتری معماری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران.

۲. استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران.

۳. دانشیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

تاریخ انتشار: ۹۹/۱۲/۰۱

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۶/۲۶

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۱/۱۱

چکیده

بیان مسئله: از نظر محققین، سبک زندگی تأثیر زیادی بر معرفی الگوهای رفتاری، گرایش‌های ذهنی و شیوه زندگی افراد یک جامعه دارد. به عبارتی، مفهوم سبک زندگی به‌طور ویژه معرف کیفیت زندگی افراد یک جامعه است و بر معماری نیز تأثیر می‌گذارد. در رابطه با معماری خانه‌های مسکونی ایران در دوران قاجار و ارتباط آن با سبک زندگی مطالعات چندانی انجام نشده است. این موضوع، به‌ویژه، با توجه به تغییرات اقلیمی و همچنین تنوع خانه‌ها در دوران قاجار اهمیت بیشتری می‌یابد. در همین راستا، این پژوهش در پی خوانش فضا در رابطه با شیوه زندگی و تأثیر آن بر فضای معماری خانه‌های اعیانی دوران قاجار در استان مازندران است؛ و برای این منظور، لازم است گفتمان فضا در رابطه با شیوه زندگی و تغییرات آن در دوره قاجار با نگاهی ژرف مورد بررسی قرار گیرد و بازتاب آن در معماری این خانه‌ها بررسی شود. علت انتخاب خانه‌های اعیان‌نشین این است که در دوران قاجار خانه‌های مردم عادی اغلب متأثر از اقلیم بوده و تأثیر سبک زندگی ساکنین در این خانه‌ها کمتر از خانه‌های اعیان‌نشین مشهود است.

هدف پژوهش: هدف از تدوین این پژوهش بررسی اثربخشی سبک زندگی مردم طبقه اعیان مازندران در دوره قاجار بر عرصه‌ها و روابط فضایی خانه‌های محل سکونتشان است.

روش پژوهش: در این پژوهش از روش‌های توصیفی، تحلیلی و در نهایت استدلال منطقی استفاده شده است. منابع اطلاعاتی پژوهش بر مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی متکی و به دو صورت اسنادی و شفاهی قابل دسترسی است. برای انتخاب نمونه‌ها، تمامی خانه‌های مربوط به دوران قاجار در مازندران که دارای اسناد مطالعاتی بودند و امکان مطالعات میدانی درباره آن‌ها فراهم بود مورد بررسی قرار گرفتند.

نتیجه‌گیری: مطابق نظر صاحب‌نظران، سبک زندگی به مؤلفه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دسته‌بندی شده است. در پژوهش حاضر تأثیر هر کدام از این مؤلفه‌ها در ساختار روابط فضایی نمونه‌ها مورد مطالعه قرار گرفت. در ادامه، پس از بررسی چیدمان فضایی خانه‌های منتخب، با ترسیم نمودارهای توجیهی توسط نرم‌افزار نحو فضا، اطلاعات به‌دست‌آمده تحلیل شد. سپس خانه‌های هر دوره قاجار با یکدیگر مقایسه شدند و این نتیجه حاصل شد که حتی خانه‌هایی که در یک دوره مشترک از دوران قاجار ساخته شده‌اند از نظر نوع و تعداد فضاها، عمق قرارگیری فضاها و همچنین چگونگی نحوه ارتباطشان با یکدیگر دارای تفاوت‌هایی هستند. این تفاوت‌ها از عواملی همچون روابط اجتماعی خانواده، شغل و معیشت ساکنین ناشی می‌شود و می‌توان آن‌ها را با الگوهای متفاوتی دسته‌بندی کرد.

واژگان کلیدی: سبک زندگی، روابط فضایی، خانه‌های اعیان‌نشین، قاجار، مازندران.

* «حسین ذبیحی» در سال ۹۹ در دانشکده معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قزوین ارائه شده است.
** نویسنده مسئول: soheili@qiau.ac.ir ، ۰۹۱۲۳۸۱۶۱۲۰

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری «سودابه مهری» با عنوان «تأثیر سبک زندگی بر روابط فضایی بناهای مسکونی اشرافی دوران قاجار در مازندران و گلستان» است که به راهنمایی دکتر «جمال‌الدین سهیلی» و مشاوره دکتر

مقدمه و بیان مسئله

در خصوص معماری خانه‌های مسکونی ایران در دوران قاجار، و ارتباط آن با سبک زندگی، مطالعات زیادی صورت نگرفته است. با توجه به تغییرات اقلیمی و همچنین تحولات گوناگونی که در دوران طولانی قاجار به وجود آمده است، منازل مسکونی ساخته شده در این دوران دارای تنوع و تفاوت‌هایی در سراسر ایران هستند؛ لذا، رویکرد اصلی این پژوهش خوانش فضا در رابطه با شیوه زندگی و تأثیر آن بر فضای معماری خانه‌هاست و سعی شده است گفتمان فضا در رابطه با شیوه زندگی و تغییرات آن در دوره قاجار با نگاهی ژرف مورد مطالعه قرار گیرد و بازتاب آن در معماری خانه‌ها بررسی شود. نمونه‌های مورد مطالعه از منطقه جغرافیایی مازندران انتخاب شده‌اند که دارای قدمت تاریخی زیادی است و خاستگاه سلسله قاجار از این منطقه بوده است. در این تحقیق خانه‌های اعیانی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند، زیرا خانه‌های مردم عامه در این دوران بیشتر تحت تأثیر اقلیم بوده است و همچنین نمونه‌های قابل مطالعه و دارای ارزش از خانه‌های مردم عامه در آن دوران موجود نیست. در نمونه‌های اعیانی، به دلیل اینکه کمتر تحت تأثیر اقلیم هستند، بهتر می‌توان تأثیر سبک زندگی را بررسی کرد، زیرا در خانه‌های اشرافی به دلیل شرایط خاص زندگی ساکنین آن، و همچنین گستردگی ساختار خانواده، نوع زندگی تابع شرایط سرپرست و مرد خانواده است که از طبقات تعریف شده این دوران است. شایان ذکر است طبقه اشراف در دوران قاجار شامل چندین طبقه مختلف بوده است که افراد هر کدام از این طبقات، بر اساس نوع طبقه، دارای شغل و دارایی و شرایط خانوادگی متفاوتی بوده‌اند. همچنین، دوران قاجار را می‌توان با توجه به شرایط پادشاهان آن دوران و بسترهای سیاسی و اقتصادی به سه دسته کلی تقسیم کرد که این موضوع نیز عامل قابل توجهی در شکل‌گیری ساختار خانواده اشرافی قاجار است. برخی محققین مؤلفه‌های تغییردهنده سبک زندگی را به سه دسته مؤلفه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی تقسیم و بازتاب مفهومی آن را در فضای سکونت بررسی کرده‌اند که این تغییرات در مرحله اول در معماری خانه‌های طبقه اعیانی و تجار به منصفه ظهور رسیده است.

برای تبیین بهتر مسئله، این پژوهش در پی پاسخگویی به سؤالات زیر است:

۱. رابطه میان سبک زندگی و چگونگی قرارگیری فضاها در معماری مسکونی دوران قاجار چیست؟
۲. آیا سبک زندگی در روابط فضاها، که تعبیر به ارائه الگوهای جدید می‌شود، تأثیر گذاشته است؟

همچنین این پژوهش فرضیه‌های زیر را دنبال می‌کند:

۱. بین سبک زندگی و نحوه قرارگیری و سلسله‌مراتب فضاها در معماری منازل مسکونی اشرافی قاجار ارتباط مستقیم وجود دارد.
۲. سبک و روش زندگی موجب ایجاد الگوهای جدیدی در در چیدمان فضاها در معماری مسکونی این دوران شده است.

پیشینه پژوهش

در ارتباط با تأثیر سبک زندگی در نحوه قرارگیری فضاها در خانه‌های اشرافی و اعیانی، تا کنون پژوهش‌هایی انجام شده است که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

ارمغان در پژوهشی با عنوان «سیر تحول معماری داخلی و فرهنگ زندگی در عمارت‌های اعیانی دوره قاجار» نقش ساختار خانواده و فرهنگ وابسته به آن را در شکل‌دادن به خانه روشن می‌سازد و نتیجه می‌گیرد که چگونگی شکل‌گیری و تغییر کالبد انعطاف‌پذیر خانه متأثر از ساختار خانواده است که خود، تحت تأثیر اعتقادات مذهبی و نظام اجتماعی، ساختار خانه را مبتنی بر جدایی فضاها و مردانه شکل می‌دهد است. هرگونه تغییر در تعداد یا نیازهای اعضای خانواده بازتعریف کالبد خانه را به دنبال داشته است (ارمغان، ۱۳۹۳). همچنین سلطان‌زاده و همکاران در پژوهشی با عنوان «معماری و فرهنگ در خانه‌های اعیانی تهران در دوره قاجار» به بررسی تغییرات رخ داده در معماری خانه براساس فرهنگ زندگی می‌پردازند. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد برخی تغییرات فرهنگی روی داده شامل ایجاد نوعی زندگی نمایشی التقاطی، تغییر شیوه زندگی، سست شدن مرزهای زنانه و مردانه، بازتعریف زن در جامعه و خانواده و تغییر ساختار خانواده است (سلطان‌زاده، ایرانی بهبهانی و ارمغان، ۱۳۹۲).

یزدانفر و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «فرهنگ و شکل خانه (مطالعه موردی: خانه‌های سنتی شهرستان تنکابن و رامسر)» از میان عوامل حائز اهمیت بر کالبد و شکل خانه، فرهنگ را تأثیرگذارترین مؤلفه برمی‌شمرند و شیوه زندگی و نظام معنایی را از سطوح فرهنگ به‌شمار می‌آورند که در تحلیل نمونه‌های مورد مطالعه نقش دارند. در این مقاله ساختار کالبدی خانه‌های سنتی غرب مازندران از لحاظ عناصر فضایی، سازمان فضایی و فرم کالبدی بررسی شده است. با دسته‌بندی علل تأثیرگذار بر شکل خانه، در قالب مفاهیم ارزشی، سلسله‌مراتب تأثیر مقوله فرهنگ بر شکل خانه‌های مورد مطالعه سطح‌بندی شده و در نهایت مدلی برای سطح‌بندی عناصر محتوایی فرهنگ و سلسله‌مراتب تأثیر آن بر شکل خانه‌ها ارائه شده است (یزدانفر، حسینی و زرودی،

طبقه‌بندی‌کننده فرد در عرصه‌هایی چون تقسیم ساعات شبانه روز، نوع تفریح، شیوه‌های معاشرت، اثاثیه و خانه، آداب سخن گفتن و راه رفتن است، در واقع عینیت‌یافته ترجیحات افراد است. از طرفی، سبک‌های زندگی شیوه‌های مصرفی عاملان اجتماعی است که دارای رتبه‌بندی‌های مختلفی از نظر شأن و مشروعیت اجتماعی‌اند. این شیوه‌های مصرفی بازتاب نظام اجتماعی سلسله‌مراتبی است؛ اما، چنانچه بورديو در کتاب «تمایز»^۲ براساس منطق دیالکتیکی نشان می‌دهد، مصرف صرفاً راهی برای نشان دادن تمایزات نیست، بلکه خود راهی برای ایجاد تمایزات نیز هست (شالچی، ۱۳۸۷، ۱۰۰). بورديو عقیده دارد که همیشه کشمکشی برای کسب قدرت و منزلت در درون طبقات گوناگون جامعه وجود دارد. این کشمکش‌ها در فضای اجتماعی رخ می‌دهد؛ جایی که روابط بین طبقات مطابق با میزان دسترسی به اشکال متفاوت (سرمایه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی) ساخته شده‌اند. کشمکشی که بورديو به آن اشاره می‌کند تنها به قدرت اقتصادی مربوط نمی‌شود، بلکه سلطه فرهنگی را نیز دربر می‌گیرد. مبارزه و کشمکش برای سلطه، بین طبقات و خرده طبقات، به تداوم تغییرات سبک زندگی منجر می‌شود؛ بنابراین فضای اجتماعی سبک‌های زندگی مطابق با احکام و دستورات قدرت ساخته شده است. در نتیجه طبقات و خرده طبقات قدرتمند سبک زندگی را برجسته و مسلط می‌کنند (Bourdieu, 1989, 20). در جدول ۱ دیدگاه صاحب‌نظران در خصوص سبک زندگی به‌طور خلاصه بیان شده است.

با مطالعه نظرات صاحب‌نظران در این حوزه می‌توان به‌طور کلی مؤلفه‌های سبک زندگی را به مؤلفه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی دسته‌بندی کرد.

مفهوم سبک زندگی به‌طور ویژه به انتخاب کیفیت‌ها و فعالیت‌های ایدئال زندگی منجر می‌شود. از نظر پیر بورديو سبک زندگی همان کارهای طبقه‌بندی شده و یا نشانه‌های متمایزکننده‌ای است که در قالب ریختار متفاوت فضا بازنمایی می‌شود (Bourdieu, 1977, 24). در این رویکرد، خانه به‌مثابه بازنمایی فضایی برای انجام رفتار و کنش‌های متقابل افراد نسبت به یکدیگر و به عنوان مکانی شناخته می‌شود که نسبت به نوع شیوه زندگی، سازمان فضایی و عناصر آن دائماً در حال تغییر و تحول است. از همین رو، مکانی است که می‌تواند نیازها و انتظارات خانواده را برآورده سازد. از میان متفکرینی که به رابطه بین سبک زندگی و شیوه سکونت پرداخته‌اند می‌توان به «گیدنز»^۳، «بورديو»^۴، «سگالن»^۵، «راپاپورت»^۶، «پوردیهیمی»^۷، «چاپین»^۸، «اسول»^۹، «برگر»^{۱۰}، «ون هوتن»^{۱۱} و «هجراب»^{۱۲} اشاره کرد. بورديو سبک زندگی را در دارایی‌هایی نظیر خانه، ماشین، اثاثیه و فعالیت‌های متمایزکننده نظیر پوشش و رسیدگی به ظاهر بدن تعریف می‌کند. سگالن ارتباط

۱۳۹۲). ابراهیمی و همکاران در تحقیقی با عنوان «بازتاب فرهنگ غرب در تحول سبک زندگی و معماری خانه‌های اواخر قاجار شهر همدان» سبک زندگی را به‌صورت سه مؤلفه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی که تغییردهنده شیوه زندگی است معرفی کرده و سپس به بررسی بازتاب مفهومی سبک زندگی در فضای سکونت پرداخته‌اند (ابراهیمی، سلطان‌زاده و کرامتی، ۱۳۹۶). ارمغان و همکاران نیز در پژوهشی با عنوان «بازتعریف نقش زن در خانواده و تأثیر آن بر تزئینات نقاشی و ساختار خانه‌های اعیانی تهران در دوره قاجار» به این نتیجه رسیده‌اند که ظاهرشدن زنان در جامعه، که پیش‌تر پوشیده و پنهان بودند، و کم‌رنگ‌شدن مرزهای زنانه-مردانه باعث ایجاد تغییر در فرهنگ زندگی شد، تا جایی که از اواخر دوره ناصری به‌تدریج لزوم وجود خواجه‌ها، به عنوان رابط دنیای زنانه و مردانه، از بین رفت. با رواج تک‌همسری، اندرونی‌های متعدد و فضایی برای خواجه‌ها نیز کنار گذاشته شدند و به این ترتیب، خانه کالبد متمرکزتری به خود گرفت (ارمغان، سلطان‌زاده و ایرانی بهبهانی، ۱۳۹۴). ورمقانی و همکاران نیز در پژوهشی با عنوان «رابطه جنسیت و فضا در عرصه‌های خصوصی و عمومی دوره قاجار»، ضمن تعریف هویت جنسیتی و هویت فضایی، به تأثیر عوامل مختلف بر رابطه جنسیت و فضا می‌پردازند و در همین راستا سه عامل اجتماع، اقتصاد و فرهنگ را به‌عنوان شاخص‌های اصلی پژوهش مورد بررسی قرار می‌دهند (ورمقانی، سلطان‌زاده و دهباشی شریف، ۱۳۹۴).

مبانی نظری

اصطلاح سبک زندگی به‌صورت کلی و عام عبارت است از روشی که مردم برای رفتار یا فعالیت انتخاب می‌کنند تا دارای شخصیتی متمایز از دیگران باشند (Rapaport, 1969, 15). به نقل از اباذری و چاوشیان، در ادبیات جامعه‌شناسی دو برداشت و دو گونه متفاوت از مفهوم سبک زندگی به وجود آمده است. در دسته‌بندی نخست، که پیشینه آن به دهه ۱۹۲۰ میلادی بازمی‌گردد، سبک زندگی معرف ثروت و موقعیت اجتماعی افراد و غالباً به‌عنوان شاخصی برای تعیین طبقه اجتماعی به‌کار رفته است. در دسته‌بندی دوم، سبک زندگی نه‌تنها راهی برای تعیین طبقه اجتماعی، بلکه شکل اجتماعی نوینی دانسته می‌شود که تنها در متن تغییرات فرهنگی مدرنیته و فرهنگ مصرف‌گرایی معنا می‌یابد (اباذری و چاوشیان، ۱۳۸۱، ۱۴۹). سبک زندگی مجموعه‌ای از طرز تلقی‌ها، ارزش‌ها، شیوه‌های رفتار، حالت‌ها و سلیقه‌ها را در هر زمینه‌ای دربر می‌گیرد. یکی از جامعه‌شناسانی که مفهوم سبک زندگی را توسعه بخشید، «پیر بورديو»^۱ است. در نظر بورديو سبک زندگی، که شامل اعمال طبقه‌بندی شده و

است که سبک زندگی منحصر به یک فضا نیست، بلکه در مقیاس‌های مختلف و در محیط‌های گوناگونی پدید می‌آید، به همین سبب تنوع زیادی پیدا می‌کند (Rapoport, 1998). با توجه به مطالعات صورت گرفته و جمع‌بندی مبانی نظری در جدول ۲، می‌توان سبک زندگی به سه مؤلفه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دسته‌بندی کرد. مؤلفه اقتصادی بازنمایی از شغل و طبقه اجتماعی پدر خانواده است؛ مؤلفه اجتماعی بازنمایی از ساختار خانواده، روابط اجتماعی، ازدواج خانوادگی و ... است؛ و مؤلفه فرهنگی بازنمایی از محرمیت، مذهب و ... است.

روش پژوهش

در این پژوهش از روش ترکیبی برای بررسی نمونه‌های موردی استفاده شده است. بدین ترتیب، روش‌های توصیفی، تحلیلی و در نهایت استدلال منطقی مورد استفاده قرار گرفته و همچنین، در شرح مراحل و فرایند پژوهش از ابزارهای مطالعات کتابخانه‌ای، مشاهده، مطالعات و برداشت میدانی، شبیه‌سازی و قیاس تطبیقی نمونه‌ها استفاده شده است. برای انجام پژوهش با استفاده از روش مطالعات میدانی، پلان‌های خانه‌های دوره قاجار در مازندران شناسایی شد. سپس نظام رفتاری و فعالیت‌های شکل گرفته در خانه‌های مورد مطالعه با مؤلفه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بررسی شد تا پس از شناسایی تداوم و تغییرات در پیکره‌بندی فضایی، از طریق شبیه‌سازی و نرم‌افزار نحو فضا، هم‌خوانی پیکره‌بندی فضایی

سبک زندگی را با خانه در تقسیم‌بندی‌های فضای داخلی خانه، به‌ویژه در تقسیم‌بندی آن به فضای خصوصی و عمومی، می‌داند. پیتر برگر محقق دیگری است که فعالیت گسترده‌ای در مورد رابطه سبک زندگی و مسکن‌گزیدن انجام داده است. از نظر برگر مدرن‌سازی زندگی ملازم رشد اقتصادی است. توماس هجراب به تحول فضای سکونت در رابطه با سکونت‌گزینی اشاره دارد و معتقد است تغییر اولویت‌های خانه با سطح درآمد، محل کار و سبک کار فردی در ارتباط است (ابراهیمی، سلطان‌زاده و میرشاهزاده، ۱۳۹۶، ۵۰۸). پوردیهیمی (۱۳۹۰) سبک زندگی را با انتخاب کیفیت‌های محیطی، کیفیت‌های زندگی، فعالیت‌ها و شیوه انجام فعالیت‌ها مربوط می‌داند. از نظر چاپین و اسول مؤلفه سبک زندگی در ارتباط با عمل سکونت، نوع خانه و وسایل اتاق نشیمن و سایر جلوه‌های عینی معنا دارد. ابرین سبک زندگی را در قالب محل زندگی، مشارکت محلی، نوع منزل (با حیاط، گاراژ، کارگاه و ...) نوع مدرسه، محل تحصیل فرزندان معنی کرده است (ابراهیمی، سلطان‌زاده و کرامتی، ۱۳۹۶، ۳۱). از نظر راپاپورت سبک زندگی به عنوان بخشی از اجزای فرهنگ شناخته می‌شود که بر کیفیت‌های زندگی و محیط ساخته‌شده تأثیر می‌گذارد. سبک زندگی مفهومی است که در محیط‌های ساخته‌شده براساس ارزش‌ها، یعنی ایدئال‌ها، تصورات، طرح‌واره‌ها و ... شکل می‌گیرد و در جوامع پدید می‌آید. آنچه در ماهیت سبک زندگی در محیط‌های ساخته‌شده اهمیت پیدا می‌کند آن

جدول ۱. تعریف سبک زندگی از نگاه صاحب‌نظران. مأخذ: نگارندگان.

صاحب‌نظر	تعریف سبک زندگی
فرن	فعالیت‌ها (مانند کار و سرگرمی)، علاقمندی‌ها (مانند خانواده و رسانه)، عقاید (مانند موضوعات سیاسی و اجتماعی)
فاضلی	مصرف فرهنگی، شیوه گذراندن اوقات فراغت، رفتارهای بهداشتی و پرخطر
مهدوی کنی	اموال (سرمایه‌ها)، فعالیت‌ها (عادات، شغل، گذراندن اوقات فراغت)، نگرش‌ها و گرایش‌ها و روابط انسانی (فردی تا اجتماعی)
گیدنز	سیاست زندگی
رضوی‌زاده	طیف کامل فعالیت‌هایی که افراد در زندگی روزمره خود انجام می‌دهند.
ریمیر	الگوهای ویژه‌ای از فعالیت روزمره که معرف یک فرد است.
ادگار و سدویک	الگوهای مصرف، استفاده از کالاهای مادی و نمادین مرتبط با گروه‌ها و طبقات اجتماعی
ساتیش و راجموهان	سیستم یکپارچه‌ای از نگرش‌ها، ارزش‌ها، علایق، عقاید و رفتارهای مشهود افراد
ویل	الگوهای متمایز رفتارهای فردی و اجتماعی که مشخص‌کننده یک فرد یا گروه است.
هندریکس و راسل	ویژگی‌های متمایز یا الگوهای تشخیص‌پذیر رفتارها که منعکس‌کننده آن علایق مشترک و موقعیت‌های زندگی است که ارزش‌ها، نگرش‌ها و کنش‌های مرتبط را شکل می‌دهد و هویت‌های ویژه‌ای ایجاد می‌کند.
شیز	کلیت نمادهایی که هویت اجتماعی افراد را در تعاملات اجتماعی می‌سازد و می‌تواند حس تعلق به اجتماع را در بین آن‌ها ایجاد کند.
چانی	الگوهای از کنش که متمایزکننده افراد از یکدیگر است.

ادوار تاریخی سلسله قاجار و طبقات اجتماعی اشرافی
 دوران قاجار از لحاظ تاریخی و تحولاتی که در این دوران به وجود آمده است به سه دوره قابل تقسیم است که در هر یک از این دوره‌ها شاهد تغییراتی در زمینه‌های، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی هستیم. دوره اول، از سال ۱۱۶۴ ه.ش. تا سال ۱۲۲۹ ه.ش.، مصادف با سلطنت پادشاهان آقا محمد خان، فتحعلی شاه (با ولایت‌عهدی عباس میرزا)، و محمدشاه است؛ دوره دوم، از سال ۱۲۲۹ ه.ش. تا ۱۲۶۰ ه.ش.، مصادف با سلطنت ناصرالدین شاه است؛ و دوره سوم، از سال ۱۲۶۰ ه.ش. تا ۱۳۰۴ ه.ش.، مقارن با سلطنت مظفرالدین شاه، محمدعلی شاه و احمدشاه است. از لحاظ طبقه‌بندی اجتماعی، خانواده‌های اشرافی دوران قاجار شامل خانواده سلطنتی و شاهزادگان، درباریان، صدراعظم و تشکیلات دولت، روحانیت، زمین‌داران بزرگ، بازرگانان و سران ایلات بزرگ هستند.

مازندران در عصر قاجار

ایل قاجار یکی از طوایف ترک بودند که پس از حمله تیمور در چند نقطه ایران مستقر شدند. سپس شاه عباس صفوی آنها را به سه نقطه کوچ داد. یک دسته از آنها در منطقه استرآباد

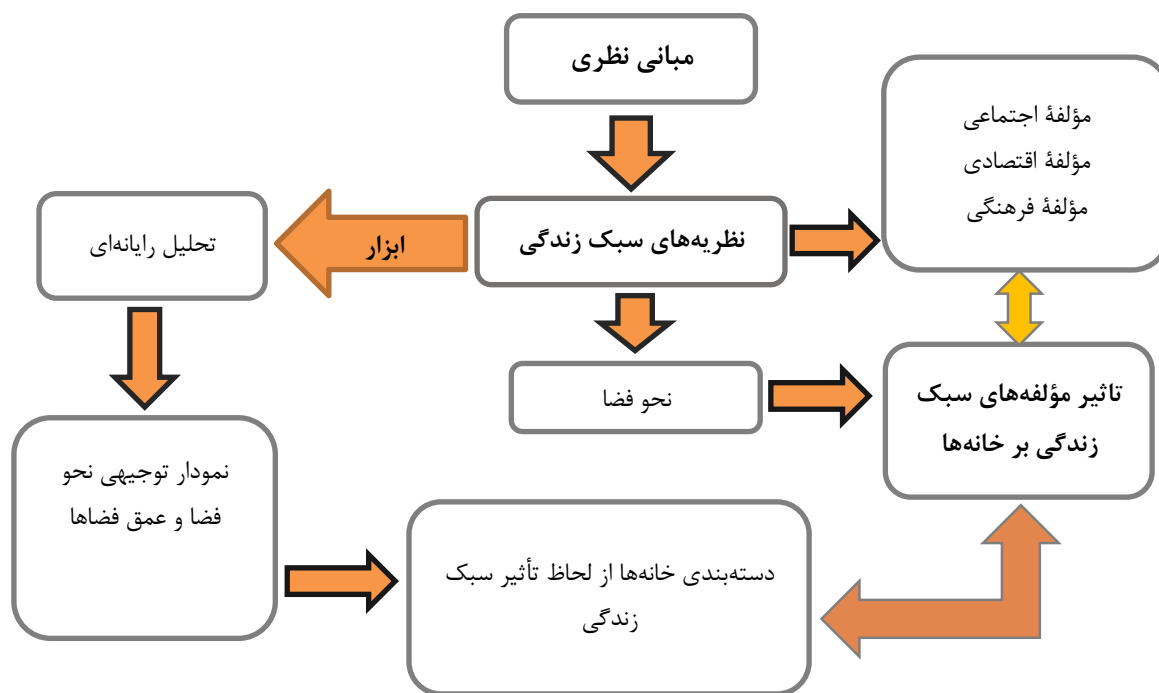
با نظام رفتاری ساکنان و شیوه سکونت آنان مورد تحلیل قرار گیرد. **تصویر ۱** مدل تحلیلی پژوهش را نشان می‌دهد.

نمودار توجیهی در نحو فضا

برای خواندن روابط اجتماعی موجود در فضاها از ابزاری ترسیمی به نام نمودار توجیهی استفاده می‌شود^{۱۱}. این نمودار ویژگی‌های ارتباطی داخلی پلان را نشان می‌دهد و مهم‌ترین جنبه استفاده از آن آزمودن سیر کولاسیون داخلی یا کلی هر فضاست. ساختار این نمودار بسیار ساده است و اجزای تشکیل‌دهنده آن دایره و خط است. دایره خالی و پر، نشان‌دهنده فضاهاست، و دایره همراه با ضربدر یا به‌اضافه نمایان‌گر مبدأ حرکت یا خارج است. خط عمودی نمایان‌گر عمق و ارتباط رده‌ای فضاها، و خط افقی نشان‌دهنده ارتباط فضاهای هم‌رده است. خطوط مایل، و در برخی موارد خطوط منحنی، نشان‌دهنده ارتباط بین فضاها است (این خطوط دو دایره را به هم متصل می‌کند). اعداد نشان‌دهنده عمق رده‌ها هستند و به سخنی دیگر نشان‌دهنده عمق هر فضا نسبت به فضای خارج هستند. در **تصویر ۲** نمونه یک نمودار توجیهی نمایش داده شده است.

جدول ۲. بررسی رابطه سبک زندگی با مسکن‌گزینی از دیدگاه صاحب‌نظران. مأخذ: ابراهیمی، سلطان‌زاده و کرامتی، ۱۳۹۶.

صاحب‌نظر	تعریف سبک زندگی	مؤلفه‌های مفهومی	ریز‌مؤلفه‌های مفهومی
چاپین	محل سکونت، نوع خانه و وسایل اتاق نشیمن، سایر جلوه‌های شأن و منزلت	اجتماعی	سکونت به‌مثابه تمایز اجتماعی و طبقات اجتماعی
ابرین	محل زندگی، مشارکت محلی، نوع منزل (با حیاط، گاراژ، کارگاه و ...)، نوع مدرسه محل تحصیل فرزندان	اجتماعی	سکونت به‌مثابه تعامل اجتماعی
بورديو	دارایی‌هایی مثل خانه، ویلا، ماشین، اثاثیه و فعالیت‌های متمایزکننده مانند ورزش و تفریح	اجتماعی	سکونت به‌مثابه بازنمایی الگوی رفتاری برای تمایز اجتماعی
سگالن	مسکن (فضای داخلی خانه و تقسیم‌بندی فضاهای خصوصی و فضاهای عمومی و تفریحی داخلی و خارجی)، معاشرت و روابط خویشاوندی	اجتماعی	سکونت به‌مثابه تعامل اجتماعی خانواده و جامعه و روابط خویشاوندی
لارنس	شیوه زندگی روزمره و چگونگی استفاده از فضا و درک معانی نهفته در آن	اجتماعی-فرهنگی	سکونت به‌مثابه بازنمایی فضا
راپاپورت	خانه به‌عنوان بخشی از اجزای فرهنگ مادی و تأثیرگذاری بر کیفیت‌های زندگی و محیط ساخته‌شده	فرهنگی	سکونت به‌مثابه بازنمایی الگوی فرهنگی
هجراب	تغییر اولویت‌های خانه با سطح درآمد، محل کار و سبک کار فردی، نیازها	اقتصاد	سکونت به‌مثابه بازنمایی توان اقتصادی
ون هوتن	تراکم جمعیت ساکن در خانه و محل (که محدوده حریم‌های خصوصی و میزان سر و صدا و تعاملات را تعیین می‌کند)، نوع و ویژگی‌های اشتغال	اجتماعی-فرهنگی	سکونت به‌مثابه تعامل اجتماعی و بازنمایی توان اقتصادی
پوردیهیمی	انتخاب کیفیت‌های محیطی، کیفیت‌های زندگی، فعالیت‌ها و شیوه انجام فعالیت‌ها	اجتماعی	سکونت به‌مثابه روابط اجتماعی و تعامل اجتماعی
راپاپورت	روش زندگی، که بر شکل بنا تأثیر می‌گذارد، شامل پنج مورد است: نیازهای اساسی، خانواده، جایگاه و مقام زن، حریمیت و روابط اجتماعی	اجتماعی-فرهنگی	سکونت به‌مثابه روابط و تعامل اجتماعی و روابط خویشاوندی
پیتر برگر	مدرن‌سازی زندگی ملازم رشد اقتصادی است و محرک آن تکنولوژی است.	اقتصادی	خانه به‌مثابه بازنمایی توان اقتصادی

تصویر ۱. مدل تحلیلی پژوهش. مأخذ: نگارندگان.

—هنگامی که در پی تاج و تخت جنگ و جدال می‌کرد و حدود قلمرو او از استرآباد و مازندران تجاوز نمی‌کرد— به‌عنوان پایتخت انتخاب شد (تصویر ۳). مهم‌ترین راه ارتباطی بین شهرهای مازندران در این دوران راه شاه عباسی، معروف به خیابان، بود که در زمان شاه عباس اول به مباشرت ساروتقی، وزیر مازندران، ساخته شده است (وحید قزوینی، ۱۳۸۳، ۸۷۲). این جاده سنگفرش در سراسر ساحل دریا از استرآباد تا گیلان امتداد داشت و از شهرهای اشرف، ساری، بارفروش و آمل عبور می‌کرد (ستوده، ۱۳۶۶، ۴).

معرفی و بررسی نمونه‌ها

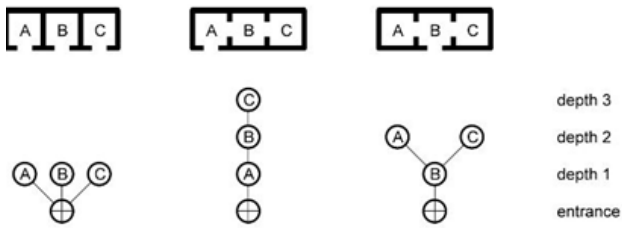
خانه‌های اشرفی دوران قاجار در مازندران شامل ۱۲ خانه مسکونی اعیان‌نشین است که در شهرهای ساری، آمل، بابل، بهشهر، گلوگاه و نور واقع شده‌اند و شامل خانه‌های کلبادی، رمدانی، فاضلی، خان‌بابا خان، سردار جلیل، قریشی، شفاهی، منوچهری، نجفی، آقاجان نسب، شهریار ۱ و شهریار ۲ هستند که در دوران قاجار دارای رونق و جایگاهی بوده‌اند. همان‌طور که گفته شد، در پژوهش حاضر همه این خانه‌ها مورد بررسی قرار گرفتند.

• خانه‌های دوره اول قاجار در مازندران

نمونه‌های مورد مطالعه در این دوره، که قابل دسترسی و در میراث فرهنگی ثبت شده‌اند، شامل سه خانه منوچهری، قریشی و شفاهی هستند. هر کدام از این بناها از لحاظ ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی دارای تفاوت‌هایی با یکدیگر

و دشت گرگان، در حاشیه رود اترک و رود گرگان، که همان مبارک‌آباد (آق قلعه امروزی) است، مسکون شدند. پس از مرگ کریم‌خان زند، آقا محمد خان قاجار با کمک سران ایل اشاقه‌باش در دشت گرگان، مازندران و گیلان کنونی را به تصرف خویش در آورد و پس از آن موفق به ایجاد سلسله قاجار در ایران شد. قرارداد گلستان و ترکمانچای تأثیری عمیق بر ناحیه استرآباد و دشت گرگان گذاشت. ساحل جنوبی دریای خزر که شامل ایالات گیلان، مازندران و استرآباد می‌شد، محل تردد و تجارت تجار روسی و فروش کالاهای آنها شد و بر همین اساس، کشور روسیه به‌عنوان مهم‌ترین شریک تجاری مازندران در این عصر شناخته می‌شود. روس‌ها، در مبادلات تجاری، عموماً محصولات کشاورزی و پوست حیوانات جنگلی را از مازندران خریداری می‌کردند و به جای آن محصولات صنعتی خود را به اهالی مازندران می‌فروختند. یکی از اقلام صادراتی مازندران به کشور روسیه پنبه بوده است. اروپا از طریق راه‌های دریایی برای تجارت با آسیا دو راه داشت؛ اول، راه آبی دریای مدیترانه، دریای سرخ، اقیانوس هند؛ و دوم، راه آبی دریای سیاه، رود ولگا، دریای مازندران، آسیا و روسیه. تجار روسی به راه دوم علاقمند بودند و می‌خواستند تمام دریای سیاه و دریای مازندران در اختیار آن‌ها باشد (مکنزی، ۱۳۵۹).

در منابع این زمان، اگرچه از بارفروش به عنوان بزرگ‌ترین شهر مازندران یاد شده است (همان)، اما حاکم این ایالت در ساری، که دارالحکومه مازندران بود، اقامت داشت. ساری در اواخر عهد زندیه و توسط آقا محمد خان قاجار

تصویر ۲. نمونه نمودار توجیهی سه طرح با ساختار فضایی مشابه. مأخذ: Kim & Hyun, 2010, 58.

هستند که در ادامه به آن‌ها پرداخته شده است. فضای مشترک در این سه خانه شامل ورودی، حیاط، اتاق‌ها (دودری، سهدری)، مطبخ و شاه‌نشین یا مهمانخانه است (جدول ۳ تا ۶).

• خانه‌های دوره دوم قاجار

نمونه‌های مورد مطالعه در این دوره شامل خانه‌های خان‌بابا، خان سلطانی، سردار جلیل، شهریار ۱ و شهریار ۲ است. فضاهای مشترک در این خانه‌ها از لحاظ استقرار فضایی، با توجه به نمودارهای نحو فضا، مورد مقایسه قرار گرفته و شامل ورودی، حیاط، مطبخ، اتاق‌ها و شاه‌نشین است (جدول ۷ تا ۱۰).

ب

الف

تصویر ۳. مازندران در دوره قاجار. مأخذ: گلزاری، ۱۳۵۵.

جدول ۳. تصاویر و پلان خانه‌های دوره اول قاجار. مأخذ: نگارندگان.

نام خانه	تصویر نمای خانه	پلان طبقه اول	پلان طبقه دوم	موقعیت بنا در محوطه
خانه منوچهری				
خانه قریشی				
خانه شفاهی				

جدول ۴. بررسی مؤلفه‌های سبک زندگی در خانه‌های دوره اول قاجار. مأخذ: نگارندگان.

نام خانه	مؤلفه اجتماعی	تأثیر ریزمؤلفه‌های اجتماعی سبک زندگی بر فضاهای خانه	مؤلفه اقتصادی	تأثیر ریزمؤلفه‌های اقتصادی سبک زندگی بر فضاهای خانه	مؤلفه فرهنگی	تأثیر ریزمؤلفه‌های فرهنگی سبک زندگی بر فضاهای خانه
خانه قریشی	ساختار خانواده: - چند خانواری - وجود خدمه روابط اجتماعی: - حضور زن در خانه و مرد بیرون از خانه - کارهای عمومی به‌عهده خدمه	- وجود شاه‌نشین برای فضای مهمان - چندبخشی بودن فضاها - فضاهای دودری و سهدری - تفکیک فضاهای زمستانه و تابستانه	شغل: ملّاک و ثروتمند طبقه اجتماعی: زمین‌داران بزرگ	- زیرزمین برای نگهداری مواد غذایی - سردابه	دین و مذهب: مسلمان و شیعه	- وجود فضاهایی مانند هشتی در بدو ورود که تأکید بر امنیت و محریمیت است. - سرویس در حیاط و دور از فضای خانه
خانه شفاهی	ساختار خانواده: - سه خانوار (سه برادر) - وجود خدمه روابط اجتماعی: - روابط گسترده	- بنا در دو طبقه و دارای زیرزمین - تعدد اتاق‌ها و دو حیاط شمالی و جنوبی - اتاق شاه‌نشین برای پذیرایی از مهمان	شغل: عطار و تاجر طبقه اجتماعی: بازرگانان	- چندبخشی بودن پلان - اتاق شش‌دری - وجود اتاق شاه‌نشین	دین و مذهب: مسلمان و شیعه محریمیت: فضای خصوصی و عمومی	به‌دلیل وجود حیاط دسترسی به بنا با فاصله است.
خانه منوچهری	ساختار خانواده: - چندخانواری و خان و اربابی - خانواده گسترده روابط اجتماعی: - حضور زن در خانه و مرد بیرون از خانه	- پلان در دو طبقه - اتاق‌های متعدد - دسترسی داخلی فضاها - مطبخ - چندبخشی بودن خانه (بخش صفوی و قاجاریه)	شغل: ملّاک و صاحب زمین کشاورزی طبقه اجتماعی: زمین‌داران بزرگ	- سردابه - دوطبقه بودن بنا که نشان از توان اقتصادی است.	دین و مذهب: مسلمان و شیعه توجه به اصل محریمیت	- سرویس جدا از فضای خانه - وجود هشتی در ورودی - حیاط اندرونی

جدول ۵. نمودار توجیهی خانه‌های دوره اول قاجار. مأخذ: نگارندگان.

نمودار توجیهی	خانه منوچهری	خانه قریشی	خانه شفاهی
اجزای خانه	۱. ورودی؛ ۲. هشتی؛ ۳. راهرو؛ ۴. حیاط؛ ۵. سردابه؛ ۶. پلکان؛ ۷. مطبخ؛ ۸. اتاق‌ها؛ ۹. اتاق سهدری.	۱. ورودی؛ ۲. حیاط؛ ۳. مطبخ؛ ۴. اتاق؛ ۵. دودری پایین؛ ۶. پستو؛ ۷. سردابه؛ ۸. سرویس؛ ۹. شاه‌نشین.	۱. ورودی؛ ۲. دسترسی و پله؛ ۳. اتاق سهدری؛ ۴. پستو؛ ۵. حیاط جنوب؛ ۶. اتاق؛ ۷. زیرزمین؛ ۸. مطبخ؛ ۹. راهرو؛ ۱۰. حیاط شمال.
تحلیل	فضاهای این بنا در ۸ عمق قرار گرفته‌اند. فضاهای طبقه بالا در دورترین عمق واقع شده‌اند که شامل اتاق‌های سهدری بالا هستند.	فضاهای این بنا در ۷ مرحله یا عمق قرار گرفته‌اند. اتاق ارسی در طبقه بالا در دورترین عمق قرار گرفته است و ورودی و حیاط در نزدیک‌ترین عمق واقع شده‌اند.	فضاهای این بنا در ۷ عمق قرار دارند؛ به‌طوری‌که پستو در دورترین عمق واقع شده است و فضاهایی مانند حیاط جنوب، ورودی، ایوان جنوب، و یکی از سهدری‌ها در نزدیک‌ترین عمق قرار دارد.

جدول ۶. ارتباط فضاها با عمق در خانه‌های اشرافی دوره اول قاجار. مأخذ: نگارندگان.

خانه‌ها	ورودی	مطبخ	حیاط	سه دری- دو دری	شاه‌نشین-مهمانخانه
منوچهری	با دالان و هشتی	عمق ۴	عمق ۳	عمق ۶ و ۸	فاقد شاه‌نشین است.
قریشی	در ارتباط با حیاط	عمق ۲	عمق ۲	عمق ۲ و ۶	عمق ۷
شفاهی	در ارتباط با حیاط	عمق ۲	عمق ۰ و ۴	عمق ۰ و ۲ و ۴	در ۲ دسته
توضیحات	در ۲ دسته	در ۲ دسته	در ۴ دسته	در ۴ دسته	در ۲ دسته

جدول ۷. تصاویر و پلان خانه‌های دوره دوم قاجار. مأخذ: نگارندگان.

نام	تصویر نمای خانه	پلان طبقه اول	پلان طبقه دوم
خان بابا خان			
سردار جلیل			
شهریاری ۱			
شهریاری ۲			

فضایی متفاوت و جدیدی در معماری خانه‌های اشرافی استان مازندران شده که تا حدودی ساختار بومی آن را تغییر داده و به تبع آن باعث ایجاد الگوهای جدید شده است. در جدول ۱۵ فرم‌های مشترک در روابط فضایی این خانه‌ها نمایش داده می‌شود.

نتیجه‌گیری

مطالعات صورت گرفته نشان‌دهنده این موضوع است که بناهای مسکونی اشرافی قاجار، که در سه دوره اول، دوم و سوم ساخته شده‌اند، با اینکه از لحاظ زمان ساخت مشابه هستند، اما دارای تفاوت‌های بسیاری در نحوه قرارگیری فضاها در کنار هم هستند

• خانه‌های دوره سوم قاجار
خانه‌های این دوره شامل خانه‌های کلبادی، آقاجان نسب، فاضلی، رمدانی و نجفی است که به تفکیک در جدول ۱۱ نشان داده شده است. فضاهای مشترک در خانه‌های دوره سوم قاجار شامل حیاط، مطبخ، اتاق سهدری یا دودری و شاه‌نشین یا مهمانخانه است و استقرار این فضاها در هر یک از خانه‌ها در ادامه مورد بررسی قرار گرفته است (جدول ۱۱ تا ۱۴).

دسته‌بندی فرم‌های جدید متأثر از سبک زندگی
سبک زندگی و مؤلفه‌هایش در وهله اول موجب ایجاد روابط

جدول ۸. بررسی مؤلفه‌های سبک زندگی در خانه‌های دوره دوم قاجار. مأخذ: نگارندگان.

تأثیر ریزمؤلفه‌های فرهنگی سبک زندگی بر فضاهای خانه	مؤلفه فرهنگی	تأثیر ریزمؤلفه‌های اقتصادی سبک زندگی بر فضاهای خانه	مؤلفه اقتصادی	تأثیر ریزمؤلفه‌های اجتماعی سبک زندگی بر فضاهای خانه	مؤلفه اجتماعی	خانه‌ها
- چندبخشی بودن بنا - وجود یک هال مرکزی	دین و مذهب: مسلمان و شیعه محرمیت: تفکیک فضاها	- به خاطر شرایط سیاسی مالک خانه، در طبقه اول ایوان با دیوار محصور شده است. - نحوه ورود به بنا به وسیله یک هشتی است که مستقیماً به بنا راه دارد.	شغل و معیشت: حکمران شهرهای نور و بلده طبقه: تشکیلات دولت	- چندبخشی بودن خانه - وجود یک هال یا فضای میانی که خانه را به دو بخش در هر طبقه تقسیم می‌کند.	ساختار خانواده: - چند خانواری و دو همسری - وجود خدمه روابط اجتماعی: - پذیرش مهمان - گسترده	خان بابا خان
- فضای طهارت دور از فضای اصلی خانه - ورودی از خیابان به حیاط بزرگی که با بنای اصلی فاصله دارد.	دین و مذهب: مسلمان و شیعه	- اولین بنای سه طبقه در دوران خود - وسعت زیاد بنا - ایوان یا راهرو در طبقه اول و دوم محصور، اما در طبقه سوم به صورت ایوان ستون‌دار	شغل و معیشت: - ملاک و از امرای ارتش - فرمانده طبقه: تشکیلات دولت	- بنا به صورت سه طبقه و وجود اتاق‌ها در طبقات - فضاهایی برای خدمه و نگهبان - دارای دو ورودی - اتاق مرکزی در طبقه دوم و سوم	ساختار خانواده: - چند خانواری - وجود خدمه روابط اجتماعی: گسترده	سردار جلیل
- خصوصی بودن فضاها برای ساکنین در طبقه دوم - وجود راهرو بین اتاق‌های سهدری و شاه‌نشین در طبقه بالا	دین و مذهب: مسلمان و شیعه	- اتاق شاه‌نشین - دو طبقه بودن بنا - گستردگی و تعدد فضاها	شغل و معیشت: از طبقه ثروتمندان طبقه اجتماعی: سیاسی	- ساختمان دو طبقه - تفکیک فضاها و بعضاً فضاها به صورت دوتایی - دو ورودی به بنا - دو مطبخ - وجود فضاهای مشابه در دو طبقه به دلیل تعدد خانوارها	ساختار خانواده: - چند خانواری روابط اجتماعی: - حضور زن در خانه و مرد بیرون از خانه	شهریاری ۱
پلان به صورت دو بخشی	دین و مذهب: مسلمان و شیعه	- وجود شاه‌نشین برای مهمان - تعدد فضاها	شغل و معیشت: ملاک و حاکم هزارجریب طبقه اجتماعی: زمین‌داران بزرگ	- تفکیک پلان به صورت دو بخشی - استقرار فضاها در دو طبقه - شاه‌نشین برای پذیرایی از مهمان	ساختار خانواده: - خانواده گسترده - دارای مهمان	شهریاری ۲

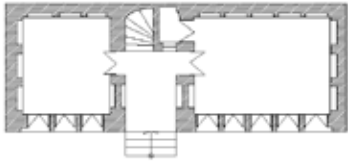
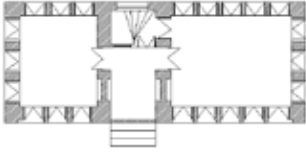

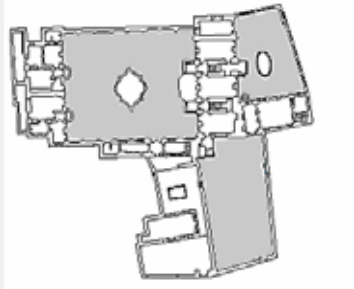
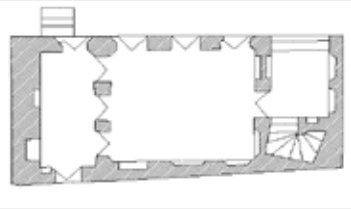

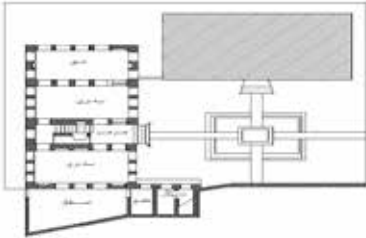

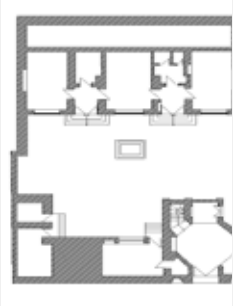
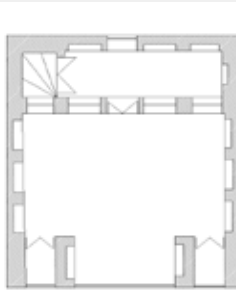
جدول ۹. نمودار توجیهی خانه‌های دوره دوم قاجار. مأخذ: نگارندگان.

خانه‌های شهریاری ۲	خانه‌های شهریاری ۱	خانه سردار جلیل	خانه خان‌بابا خان	نمودار توجیهی
				<p>۱. سرایداری؛ ۲. ورودی؛ ۳. هشتی؛ ۴. راهرو؛ ۵. حیاط؛ ۶. ایوان؛ ۷. راهرو؛ ۸. پنج‌دری؛ ۹. نشیمن؛ ۱۰. سهدری؛ ۱۱. اتاق.</p>
<p>۱. ورودی؛ ۲. حیاط؛ ۳. پلکان؛ ۴. نشیمن؛ ۵. سهدری؛ ۶. شاه‌نشین؛ ۷. پستوی بالا و پایین؛ ۸. اتاقک بالا.</p>	<p>۱. ورودی؛ ۲. حیاط؛ ۳. ورودی بنا؛ ۴. پستو؛ ۵. نشیمن؛ ۶. مطبخ؛ ۷. سهدری؛ ۸. اتاق؛ ۹. شاه‌نشین.</p>	<p>۱. ورودی؛ ۲. حیاط؛ ۳. راهرو؛ ۴. اتاق‌های سهدری؛ ۵. راهرو؛ ۶. راهرو مرکزی.</p>	<p>۱. فضاها در این بنا در ۴ عمق قرار گرفته‌اند؛ به این دلیل که اغلب فضاها در سه طبقه همکف، اول و دوم قرار دارند. بیشترین تفاوت در فرم ایوان اطراف فضاهاست که در طبقه همکف به دلیل امنیت شکل گرفته است و البته تقسیم بنا به دو قسمت زمستانه و تابستانه است.</p>	<p>۱. فضاها در این بنا در ۳ عمق قرار گرفته‌اند. فضاهای عمومی مانند ورودی، هشتی و حیاط در نزدیک‌ترین عمق دسترسی واقع شده‌اند و اتاق‌ها در دورترین دسترسی یا عمق قرار گرفته‌اند.</p>
<p>فضاها در این بنا در ۴ عمق قرار گرفته‌اند. پستوی بالا در دورترین عمق و ورودی و حیاط در نزدیک‌ترین عمق قرار گرفته‌اند.</p>	<p>فضاها در این بنا در ۴ عمق قرار گرفته‌اند. اتاق‌های طبقه بالا به‌صورت موازی در دورترین عمق قرار دارند و ورودی و حیاط در نزدیک‌ترین دسترسی واقع شده‌اند.</p>	<p>فضاها در این بنا در ۳ عمق قرار گرفته‌اند؛ به این دلیل که اغلب فضاها در سه طبقه همکف، اول و دوم قرار دارند. بیشترین تفاوت در فرم ایوان اطراف فضاهاست که در طبقه همکف به دلیل امنیت شکل گرفته است و البته تقسیم بنا به دو قسمت زمستانه و تابستانه است.</p>	<p>فضاها در این بنا در ۴ عمق قرار گرفته‌اند. فضاهای عمومی مانند ورودی، هشتی و حیاط در نزدیک‌ترین عمق دسترسی واقع شده‌اند و اتاق‌ها در دورترین دسترسی یا عمق قرار گرفته‌اند.</p>	<p>تحلیل</p>

جدول ۱۰. ارتباط فضاها با عمق در خانه‌های اشرافی دوره دوم قاجار. مأخذ: نگارندگان.

خانه‌ها	ورودی	مطبخ	حیاط	سهدری-دودری	شاه‌نشین-مهمانخانه
خان‌بابا خان	ارتباط با هشتی و دالان	-	عمق ۲	عمق ۴	-
سردار جلیل	ارتباط با حیاط	-	عمق ۰	عمق ۲	-
شهریاری ۱	ارتباط با حیاط	-	عمق ۱	عمق ۴	عمق ۳
شهریاری ۲	ارتباط با حیاط	-	عمق ۱	عمق ۳ و ۴	-
توضیحات	به ۲ دسته	به ۳ دسته	به ۳ دسته	به ۳ دسته	به ۲ دسته

جدول ۱۱. تصاویر و پلان خانه‌های دوره سوم قاجار. مأخذ: نگارندگان.

نام خانه	تصویر نمای خانه	پلان طبقه اول	پلان طبقه دوم
کلبادی			
آفاجان نسب			
فاضلی			
نجفی			
رمدانی			

جدول ۱۲. بررسی مؤلفه‌های سبک زندگی در خانه‌های دوره سوم قاجار. مأخذ: نگارندگان.

نام خانه	مؤلفه اجتماعی	تأثیر ریزمؤلفه‌های اجتماعی سبک زندگی بر فضاهای خانه	مؤلفه اقتصادی	تأثیر ریزمؤلفه‌های اقتصادی سبک زندگی بر فضاهای خانه	مؤلفه فرهنگی	تأثیر ریزمؤلفه‌های فرهنگی سبک زندگی بر فضاهای خانه
کلبادی	<ul style="list-style-type: none"> ساختار خانواده: چند خانواری وجود خدمه و نگهبان روابط اجتماعی: به دو صورت درون خانگی و گسترده 	<ul style="list-style-type: none"> - وجود اتاق‌ها در طبقات با دو ورودی مجزا - امکان ورود به اندرونی فضاهایی برای خدمه و نگهبان - وجود دو شاه‌نشین و تالار در طبقات خانه - فضای آشپزخانه، اتاق خدمه و فضایی در قسمت ورودی برای رسیدگی به امورات 	<ul style="list-style-type: none"> شغل و معیشت: نماینده مجلس طبقه اجتماعی: اشراف و سیاسی 	<ul style="list-style-type: none"> - حیاط‌های متعدد و نیمه‌مرکزی - اتاق خدمه - اصطبل - وجود چندین حیاط - کنترل نحوه ورود به فضا - فرم بنا به صورت نیمه‌مرکزی 	<ul style="list-style-type: none"> دین و مذهب: - مسلمان و شیعه - پاکي و طهارت محرمیت: سلسله مراتب 	<ul style="list-style-type: none"> - وجود حمام به صورت یک مجموعه کامل - دارای اندرونی و بیرونی و حیاط بیرونی که مخصوص کسانی بود که اجازه ورود به اندرونی را نداشتند.
آقاچان نسب	<ul style="list-style-type: none"> ساختار خانواده: چند خانواری و چند همسری روابط اجتماعی: پذیرش مهمان وجود خدمه 	<ul style="list-style-type: none"> - تعدد فضاها - وجود مهمانخانه 	<ul style="list-style-type: none"> شغل و معیشت: تاجر طبقه اجتماعی: بازرگانان 	<ul style="list-style-type: none"> - حیاط میانی - مهمانخانه 	<ul style="list-style-type: none"> دین و مذهب: - مسلمان و شیعه محرمیت: تفکیک فضا 	<ul style="list-style-type: none"> سرویس در فضای حیاط
فاضلی	<ul style="list-style-type: none"> ساختار خانواده: چند خانواری وجود خدمه و نگهبان روابط اجتماعی: درون خانوادگی و برون خانوادگی 	<ul style="list-style-type: none"> - وجود اتاق‌ها در طبقات - وجود اتاق اصلی و مرکزی - آشپزخانه 	<ul style="list-style-type: none"> شغل و معیشت: معلم طبقه اجتماعی: علما 	<ul style="list-style-type: none"> - بنا در سه طبقه - وجود شاه‌نشین 	<ul style="list-style-type: none"> دین و مذهب: - مسلمان و شیعه محرمیت: - حیاط نیمه مرکزی 	<ul style="list-style-type: none"> سرویس در فضای حیاط
نجفی	<ul style="list-style-type: none"> ساختار خانواده: چند خانواری روابط اجتماعی: متوسط حضور زن در خانه و مرد بیرون از خانه 	<ul style="list-style-type: none"> - بنا در دو طبقه - دو اتاق سهدری 	<ul style="list-style-type: none"> شغل و معیشت: ملاک طبقه اجتماعی: بازرگانان و ثروتمندان 	<ul style="list-style-type: none"> - اصطبل و فضای نگهداری اسب - بنا در دو طبقه 	<ul style="list-style-type: none"> دین و مذهب: - مسلمان و شیعه - پاکي و طهارت 	<ul style="list-style-type: none"> سرویس در فضای حیاط
رمدانی	<ul style="list-style-type: none"> ساختار خانواده: چند خانواری وجود خدمه و نگهبان روابط اجتماعی: پذیرایی از مهمان به دو صورت مجزا 	<ul style="list-style-type: none"> - وجود اتاق‌ها در طبقات - فضاهایی برای خدمه و نگهبان - ساختمان اول به صورت مجزا برای مهمانان 	<ul style="list-style-type: none"> شغل و معیشت: تاجر و ملاک طبقه اجتماعی: بازرگانان 	<ul style="list-style-type: none"> - اتاقی برای مهمانان در ابتدای ورودی - بخش‌های مجزا و ساختمان مهمان 	<ul style="list-style-type: none"> دین و مذهب: - مسلمان و شیعه محرمیت: مجزا کردن افراد خانواده از نامحرم 	<ul style="list-style-type: none"> - سرویس در حیاط و دور از خانه - ساختمان جلویی برای پذیرایی از مهمانان

جدول ۱۳. نمودار توجیهی خانه‌های اشرافی دوره سوم قاجار. مأخذ: نگارندگان.

خانه کلبادی	خانه آقاجان نسب	خانه فاضلی	خانه نجفی
نمودار توجیهی			
<p>۱. ورودی؛ ۲. هشتی، پلکان و فضاهای حرکتی؛ ۳. حیاط‌ها؛ ۴. حمام؛ ۵. اصطبل؛ ۶. مطبخ؛ ۷. شاه نشین؛ ۸. مسکن خدمه؛ ۹. مهمانخانه؛ ۱۰. اتاق‌ها و صندوقخانه.</p>	<p>۱. ورودی‌ها؛ ۲. حیاط؛ ۳. بنا؛ ۴. سه‌دری؛ ۵. سرویس؛ ۶. پله؛ ۷. راهرو؛ ۸. مهمانخانه؛ ۹. اتاق‌ها.</p>	<p>۱. ورودی؛ ۲. هشتی؛ ۳. حیاط؛ ۴. مسکن خدمه؛ ۵. مطبخ؛ ۶. سرویس؛ ۷. اصطبل؛ ۸. شاه‌نشین؛ ۹. اتاق‌ها.</p>	<p>۱. ورودی؛ ۲. حیاط؛ ۳. سرویس؛ ۴. حمام؛ ۵. مطبخ؛ ۶. انبار؛ ۷. ایوان؛ ۸. اتاق و اتاق سه‌دری؛ ۹. پله.</p>
اجزای خانه			
<p>اتاق‌ها در دورترین عمق و فضای هشتی و حیاط میانی در نزدیک‌ترین عمق قرار دارند و فضاها در ۶ عمق قرار گرفته‌اند.</p>	<p>بناها و فضاهای این خانه در ۸ عمق قرار گرفته‌اند. اتاق‌ها در دورترین عمق و حیاط‌ها در نزدیک‌ترین عمق قرار دارند.</p>	<p>مؤلفه ارتباط به‌طور مستقیم با عمق مرتبط است. اتاق‌ها در دورترین عمق واقع شده‌اند.</p>	<p>فضاها در ۶ عمق قرار گرفته‌اند و ورودی و حیاط در نزدیک‌ترین عمق و بالکن در عمق ۶ یا دورترین عمق قرار دارد.</p>
تحلیل			

متفاوت است؛ به‌طور مثال، تعداد اتاق‌ها در خانه‌های با ساکنین بیشتر و دارای چند خانوار با نسبت فAMILI، بیشتر از نمونه‌های دیگر است و در خانه‌هایی که چند خانواری است تعدد حیاط‌ها بیشتر به چشم می‌خورد. این موضوع در خانه‌های دوره سوم قاجار مشهود است و خانه کلبادی ساری و خانه فاضلی نمونه‌هایی از این موضوع هستند. به‌طور کلی خانه‌های چند بخشی در پلان و در طبقات از ساختار خانوادگی ساکنین متأثر هستند که خانه شهریاری ۱ در بهشهر نیز از مصادیق این موضوع است. همچنین شغل و وضعیت اقتصادی مالک خانه‌ها تأثیر زیادی در شکل خانه‌ها دارد. این موضوع در خانه‌های دوره سوم، که صاحبخانه‌ها صرفاً ملاک نیستند و به شغل‌های دیگر هم اشتغال دارند، بیشتر مشهود است. همین امر باعث شده نوع روابط فضایی خانه‌های دوره سوم با دوره‌های اول و دوم متفاوت باشد. از میان سه مؤلفه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، مؤلفه‌های اجتماعی و اقتصادی دارای تأثیر بیشتری در ساختار پلان خانه‌ها هستند. در نهایت، نتایج حاصل از این پژوهش، در مقایسه با پژوهش‌های مشابه دیگر، حاکی از این است که در پژوهش‌های پیشین، همه عوامل دخیل در سبک زندگی در نمونه‌ها مورد تحلیل قرار نگرفته است و هر یک از این تحقیقات بخشی از این عوامل را مورد مطالعه قرار داده‌اند. به‌طور کلی می‌توان گفت در پژوهش‌های پیشین مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی بیشتر مورد بررسی قرار گرفته‌اند و در پژوهش حاضر سعی شده است که مؤلفه‌های اصلی سبک زندگی در این نمونه‌ها تحلیل شود و قطعاً نتایج این پژوهش می‌تواند در پژوهش‌های آتی سایر محققین راه‌گشا باشد.

و اینکه الگوی این بناها هم از لحاظ نحوه قرارگیری ساختمان در محوطه، چندبخشی بودن، گستردگی، و همچنین ارتباط با فضای حیاط، و هم از لحاظ نحوه قرارگیری فضاها در کنار هم دارای تفاوت‌های زیادی هستند. در پاسخ به سؤال اول پژوهش این نتیجه حاصل شده است: (۱) ورودی، حیاط، مطبخ، اتاق و شاه‌نشین یا مهمانخانه، که پاسخگوی نیازهای اولیه ساکنین است، در اکثر خانه‌ها وجود دارد و سایر فضاها، که شامل انواع حیاط‌ها، هشتی، اتاق خدمه، اتاق ارسی، فضای مرکزی، اتاق گوشواره و پستو است، متناسب با سبک زندگی ساکنین به‌طور موردی در خانه‌ها وجود دارد؛ (۲) نحوه ارتباط فضاهای مختلف با یکدیگر در هر یک از خانه‌ها متفاوت است. به‌طور مثال، نحوه ورود به فضا در سه خانه دوره اول قاجار سه شکل متفاوت دارد و از لحاظ عمق هم، مطابق با نرم افزار اسپیس سینتکس، فضاها با یکدیگر متفاوت هستند. به‌طور مثال، عمق حیاط در خانه‌های دوره سوم در چهار دسته قابل تقسیم‌بندی است. در پاسخ به سؤال دوم پژوهش این نتیجه حاصل شده است: (۱) در سه خانه دوره اول قاجار می‌توان دو الگوی جدید را برای روابط فضایی دسته‌بندی کرد؛ در پنج خانه مربوط دوره دوم، سه الگوی جدید برای روابط فضایی قابل شناسایی است؛ و در پنج خانه مربوط به دوره سوم می‌توان پنج الگوی جدید را برای روابط فضایی دسته‌بندی کرد. در مجموع، می‌توان چنین نتیجه گرفت که حتی بناهای واقع شده در یک شهر و در یک دوره تاریخی با یکدیگر متفاوت هستند و این گوناگونی در خانه‌های دوره سوم قاجار بیشتر است. (۲) تعداد فضاهای مشابه در خانه‌ها با یکدیگر

جدول ۱۴. ارتباط فضاها با عمق در خانه‌های اشرافی دوره سوم قاجار. مأخذ: نگارندگان.

خانه‌ها	ورودی	حیاط	مطبخ	سه‌دری-دودری	شاه‌نشین-مهمانخانه
کلبدی	در ارتباط با دالان و هشتی 	عمق ۲ و ۳ و ۴	عمق ۴	عمق ۶	عمق ۵
آقاچان نسب	در ارتباط با حیاط 	عمق ۱ و ۲ و ۳ و ۴	-	عمق ۳ و ۵	عمق ۶
فاضلی	در ارتباط با حیاط 	عمق ۲ و ۳	عمق ۳	عمق ۶	عمق ۵
نجفی	در ارتباط با دالان	عمق ۱ و ۳	عمق ۲	عمق ۲ و ۵	-
رمدانی	در ارتباط با هشتی 	عمق ۲	عمق ۳	عمق ۳	عمق ۵
توضیحات	در ۴ دسته کلی	در ۵ دسته	در ۴ دسته	در ۳ دسته	در ۳ دسته

جدول ۱۵. دسته‌بندی خانه‌ها براساس فرم‌های مشترک. مأخذ: نگارندگان.

دوره‌ها	خانه‌های دوره اول قاجار	خانه‌های دوره دوم قاجار	خانه‌های دوره سوم قاجار
فرم‌ها			
تعداد الگوهای مشترک	دو فرم یا الگو از میان سه نمونه	سه فرم یا الگو از میان چهار نمونه	پنج فرم یا الگو از میان پنج نمونه

پی‌نوشت

۱. Pierre Bourdieu .۱
۲. La Distinction
۳. Anthony Giddens
۴. Martine Segalen
۵. Amos Rapoport
۶. Francis Stuart Chapin
۷. David Oswell
۸. Peter L. Berger
۹. Donald R. Van Houten
۱۰. Thomas Højrup
۱۱. کلیه نمودارهای توجیهی توسط نرم افزار اسپیس سینتکس تنظیم شده است.

فهرست منابع

- ابادری، یوسف و چاوشیان، حسن. (۱۳۸۱). از طبقه اجتماعی تا سبک زندگی؛ رویکردهای نوین در تحلیل جامعه‌شناختی هویت اجتماعی. *نامه علوم اجتماعی*، (۲۰)، ۳-۲۷.
- ابراهیمی، غلامرضا؛ سلطان‌زاده، حسین و کرامتی، غزال. (۱۳۹۶). بازتاب فرهنگ غرب در تحول سبک زندگی و معماری خانه‌های اواخر قاجار شهر همدان. *باغ نظر*، ۱۴(۴۷)، ۲۹-۳۸.
- ابراهیمی، غلامرضا؛ سلطان‌زاده، حسین و میرشاهزاده، شروین. (۱۳۹۶). تأثیر نوگرایی سبک زندگی در معماری خانه‌های دوره پهلوی اول، شهر همدان. *مدیریت شهری*، ۱۶(۴۷)، ۵۰۵-۵۲۲.
- ارمغان، مریم. (۱۳۹۳). *سیر تحول معماری داخلی و فرهنگ زندگی در عمارت‌های اعیانی دوره قاجار (کاخ‌ها و خانه‌های تهران)* (پایان‌نامه منتشر نشده دکتری). دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، ایران.
- ارمغان، مریم؛ سلطان‌زاده، حسین و ایرانی بهبهانی، هما. (۱۳۹۴). بازتعریف نقش زن در خانواده و تأثیر آن بر تزیینات نقاشی و ساختار خانه‌های اعیانی تهران در دوره قاجار. *باغ نظر*، ۱۲(۳۴)، ۱۱-۲۴.
- پوردیهیمی، شهرام. (۱۳۹۰). *فرهنگ و مسکن. مسکن و محیط روستا*، ۳۰(۱۳۴)، ۳-۱۸.
- ستوده، منوچهر. (۱۳۶۶). *از آستارا تا استارباد*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- سلطان‌زاده، حسین؛ ایرانی بهبهانی، هما و ارمغان، مریم. (۱۳۹۲). معماری و فرهنگ در خانه‌های اعیانی تهران در دوره قاجار. *پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران*، ۳(۱)، ۲۹-۵۰.
- شالچی، وحید. (۱۳۸۷). سبک زندگی جوانان کافی شاپ. *تحقیقات فرهنگی*، ۱۱(۱)، ۹۳-۱۱۵.
- گلزاری، مسعود. (۱۳۵۵). *سفرنامه استرآباد و مازندران و گیلان*. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- مکنتزی، چارلز فرانسیس. (۱۳۵۹). *سفرنامه شمال*. گزارش چارلز فرانسیس مکنتزی اولین کنسول انگلیس در رشت از سفر به مازندران و استرآباد (ترجمه منصوره اتحادیه). تهران: گستره.
- وحید قزوینی، میرزا محمد طاهر. (۱۳۸۳). *تاریخ جهان آرای عباسی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ورمقانی، حسنا؛ سلطان‌زاده، حسین و دهباشی شریف، مزین. (۱۳۹۴). رابطه جنسیت و فضا در عرصه‌های خصوصی و عمومی دوره قاجار. *باغ نظر*، ۱۲(۳۷)، ۲۹-۴۰.
- یزدانفر عباس؛ حسینی، باقر و زودی، مصطفی. (۱۳۹۲). فرهنگ و شکل خانه (مطالعه موردی: خانه‌های سنتی شهرستان تنکابن و رامسر). *مسکن و محیط روستا*، ۳۲(۱۴۴)، ۱۷-۳۲.
- Bourdieu, P. (1977). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1989). Social space and symbolic power. *Sociological Theory*, 7(1), 14-25.
- Kim, Y. & Hyun, W. L. (2010). "Analyzing user cost in Hospital", Methodological implication of space syntax to support whole-life target value design. *Lean Construction Journal*, 11, 55-65.
- Rapoport, A. (1969). *House Form and Culture*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Rapoport, A. (1998). Using 'culture' in housing design. *Housing and Society*, 25(1/2), 1-20.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله:

مهری، سودابه؛ سهیلی، جمال‌الدین و ذبیحی، حسین. (۱۳۹۹). تأثیر سبک زندگی بر روابط فضایی خانه‌های اعیان‌نشین دوره قاجار در مازندران. *باغ نظر*، ۱۷(۹۳)، ۵۱-۶۶.

DOI: 10.22034/BAGH.2020.224944.4501

URL: http://www.bagh-sj.com/article_126477.html

